

A költő és a leányzó

Egy ismeretlen Krúdy-elbeszélés

Hosszú évtizedek óta hozzáférhetetlen a széles olvasóközönség számára: *A költő és a leányzó*, egyedül a Prágai Magyar Hírlapban jelent meg 1925-ben 23 folytatásban. Gyűjteményes kötetben ezidáig nem jelent meg. A Gedényi-féle bibliográfiában természetesen szerepel, de Krúdy monográfusai nem említik meg. Czére Béla így summázza az időszakot, melynek terméke: „1922 után már csak az 1918 előtti magyar életről ír, de a századelő, századforduló világáról is csak nagyon keveset, elsősorban a múlt század és a 16. század felé fordul figyelme.”

Maga a lap, a Prágai Magyar Hírlap, amelyben megjelent, 1922-ben kezdte meg működését, a következő célkitűzéssel: „ (...) mihamarább kifogástalan, megbízható, sokoldalú, teljes és nagy magyar lapot adhassunk olvasóink kezébe.”

Úgy gondolom, a megjelenés helye és az a tény, hogy más lapban nem jelent meg, szinte biztossá teszik, hogy kifejezetten ennek a lapnak írta Krúdy. (Sajnos már nem lehet megállapítani, hogy a lap kereste-e meg Krúdyt, vagy ő ajánlotta fel nekik az elbeszélést.) Ezt miért tartottam fontosnak kiemelni? Úgy gondolom, hogy a történelmi korszak, amelyben a mű íródott, és a hely, ahol megjelent, olyan konstellációt eredményeznek, ami felbátorít bizonyos következtetések levonására. A trianoni békekötés utáni első sokkon túlesve, a lassan újra normalizálódó életmenet időszakában írta Krúdy az elbeszélést egy olyan határon túli magyar lapnak, amelynek kimondott célja volt az anyaországgal való minél teljesebb kapcsolat kiépítése és fenntartása. Ennek fényében érdekes felidézni, mit írt Krúdy 1920 februárjában a kultúráról mint a kapcsolattartás lehetséges eszközéről, a nem sok remény-nyel kecsegtető béketárgyalások idején: „A lelkiismeret furdaló hangján át azonban még mást is hallhat a leégett magyar. Elszerencsétlenedett, félárvaságra jutott gyermekei között tán észreveszi most a legreményteljesebbet, akinek tegnap még hamupipóke módjára a sarokban volt a helye. Észreveheti. Hogy minden gazdagság, nagyjaitalom, önérzet mulandó, csak a kultúra örök. (...) A kis betűk átmennek, mint fecskerajok a tömlőcfalakon, a dalok átszökösnek a fellegekkel a hegyhátakon, az új légátusok pedig kifúrt vándorbotjaikban viszik tova a magyar tudományt. Emelhetnek falakat az egykori és a mostani Magyarország közé az idegen kezek: a delizsáncok megtalálják a gázlókat a folyókon, a vándorlegények átúsznak a vizeken a csillagtalan éjszakán, erdők, hágók, ormok medvejárt ösvényein viszik a tarisznyákban az új csittvári krónikákat, az új dalokat, az új tudományokat, amelyeket az anyaország küldözget rabgyerekeinek.” Jogos tehát azt feltételezni, hogy ezt az elbeszélést kicsit ilyen határon átküldendő üzenetnek is szánta, kapcsolattartásának az elszakadt testvérekkel. Ennek a magára kiszabott, irodalmon túlmutató, küldetésnek a szöveg elején még felfedezni vélem a nyomát, egy olyan jelzős szerkezetet, ami Krúdy megszokott prózájától nagyon elüt; rögtön az első részben, ami azt is mutatja, hogy szeren-

csére, később erről megfeledkezett. Az előbb felemlített részlet így hangzik: „Sok bámulója van májusban a japáni birsnek a szigeten, de én jobban szeretem a virágzóogyorófát, amely most oly gyöngéd és áhítatos, mint a bérmlását váró magyar szűz.”

Ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető a szövegben, hogy helyenként „elszabadul” Krúdy tolla, és szinte magától ír „krúdyzmusokat”, olyan átgondolatlan hasonlatok árulkodnak erről, mint a következők: „a ház körül töknyi nagyságú amerikai diók hulldogálnak, mint elmúlt férfieletek”, ez már szinte Karinthy tollára méltó paródia, de nem annak szánta, éppúgy mint a következőt sem: „Szent Margit főzhetett valamikor ilyen csendesen és egyszerűen a szigeten. Az aprófa engedelmesen kéznél volt, hogy lángalobbanjon, mint egy házörző. (...) A lábas, ez a házi védszent elkezdte üzni mindennapi foglalkozását, a rotyogást” A Krúdy-féle máz válogatás nélkül mindent elborít, aprófát és fazekat egyaránt. A legfigyelemreméltóbb lapszus azonban nem is hasonlat, hanem egyszerű dagályosság: „Látom rajta, hogy unatkozik, – mondá elgondolkozva a vak költő.”

Az elbeszélés történelmi, valós ideje és az elbeszélte történet ideje tökéletes ellentétei egymásnak: az egyik a darabjaira hullott ország ideje, míg a másik a fénypontját élő, önmagát ünneplő királyságé, a Millennium ideje. Ez ugyan mindvégig kimondatlan marad, de számos utalás van a szövegben az elbeszélte történet idejére. Ilyenek: Jókainé Nagy Bella említése, a petrólevilágítást kiszorító „villanyos ívlámpák”, a sikere tetőpontján lévő Somossy orfeum, és a Stanley-kalap, ez utóbbiról más helyen így emlékezett meg Krúdy: „Stanley-süveget hordtunk a fejünkön, mert ez a kalap olyanforma volt, mintha hátul is lett volna szeme. Négy szemmel kellett nézni, hús ujjal dolgozni annak az embernek, aki ebben a században is meg akarja állni a helyét.” „Másodszor már, sajnos, szertartásos atyám nélkül, mint boldogtalan fiatalember kerültem erre a tájra, (...) A fejemen ugyan Stanley-sisak volt, amelynek hátul is volt lehajtója, mintha ott is volna szeme az embernek... Beniczkyné Bajza Lenke megjelenése is segítségére volt a korabeli olvasónak a korszak behatárolásában. Az író népszerűsége korábban Jókaiéval vetekedett, és Krúdy is nagyon elismerően írt róla: „Beniczkyné Bajza Lenke regényeit olvasgatni még a jól sikerült befőzésnél is nagyobb örömet okozott.”

Olyan időbe helyezi tehát szereplőit, mikor még „minden megvolt”, az egyetlen időbe, ami magától kínálja az érzelmi azonosulás lehetőségét.

A mű címe alatt a következő meghatározás olvasható: regényes elbeszélés. Valóban, műfaját tekintve nehezen behatárolható mű ez. Novellának már csak hossza miatt sem nevezhető, kisregénynek pedig a beékelte mini-elbeszélések, a nem célirányos, hanem nagyon is elkalandozó, szerteágazó elbeszélésmód miatt nem lehet tekinteni.

A történet Krúdy egyik kedvelt helyén, a Margitszigeten játszódik, itt él a vak költő, Esztergomi Tivadar feleségével, Ilonával, és ide érkezik hozzájuk látogatóba dabasi rokonuk, Geraldine.

Ígazi szigeti mese ez, szereplői közül egyedül Geraldine hagyja el egyszer a szigetet, hogy látogatást tegyen a városban, Pesten. A Margitsziget, vagy ahogyan néha nevezi, Szent Margit Szigete, nyilvánvaló életrajzi vonatkozásai miatt is kiemelt fontosságú hely Krúdy Budapest-térképén. Teljesen különálló hely két világ között, a pesti lázas, üzleties sietség, és fékevesztett szórakozás, a budai megelégedettség, rendezett számlakönyvek világa kö-

zött, a lelki megtisztulás, megnyugvás helye. Itt kötnek ki azok a Krúdy-hősök, akiknek már nincs dolguk a világban csakúgy, mint a fölösleges vagy fölöslegessé vált emberek, gondoljunk csak a *Boldogult úrfikoromban* hőseire.

Így él Esztergomi is évek óta a szigeten feleségével, és még barátja és jóakarója kívánságára sem hajlandó kimozdulni innen. Kettejük szűkös, de idillinek tűnő és szorgos életét bolygatja meg Geraldine, aki szórakozni szeretne a fővárosban, meg valami módon pénzhez jutni, mert ennek hiányában vőlegényével, Bénivel öt éve kötött jegyessége még tovább húzódik. Eltölt némi időt az Esztergomi házaspárral, eközben különféle kalandokon esik át: egy vendéglői mulatságon ő aratja a legnagyobb sikereket, másnap József főherceg köt neki rózsacsokrot, meglátogatja őket Beniczkyne Bajza Lenke, a kor híres írónője, végül pedig egy teliholdas éjszakán felkínálkozik Esztergominak, de ekkor megjelenik Ilona, aki a költőt aludni, Geraldine-t pedig haza, Dabásra küldi.

A történet tehát csavarosnak nem mondható, sőt inkább eléggé egyszerű és igen-igen lassan csordogál. Ráadásul még különféle betétek is lassítják, késleltetik; ezek között van mini-elbeszélés, és nagyra növesztett leírás: Geraldine története a Remetéről és az elveszett kincsről, Beniczkyne Bajza Lenke látogatása, a főváros felkapott szórakozóhelyeinek katalógusszerű felsorolása, Vízváry Mariska ráklevésének a receptje. Ezek funkciója, néhol egészen egyértelműen látszik, a hely kitöltése a lapban, egyedül egy szerepük van: a történetet a megfelelő hosszúságúra kiegészíteni. Túlságos nagy terjedelmükkel fel is bomlasztják a kerettörténetet, felbontják az arányait. Beniczkyne Bajza Lenke látogatása például három folytatáson át mesélődik el anélkül, hogy bármiképpen is előrevinné a történetet, vagy új megvilágításba helyezné a szereplőket. Ennek a látogatásnak a leírásával inkább csak eltereli az olvasó figyelmét, elaltatja a gyanúját az elbeszélő, hogy az utána következő váratlan zárójelenet még biztosabban készületlenül érje.

Érdemes megvizsgálni azonban a három főszereplőt közelebbről. A költő, Esztergomi Tivadar vak, mint ez már korábban kiderült. Magától kínálkozik az összevetés a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című regény főhősével. Vak Béla tényleg felruházódik a szívek mélyére látás képességével, Esztergomit ellenben továbbra is csak a felszín érdekli, ez kiderül abban a jelenetben, mikor véleményt mond az Auróra-kör tagjairól, főlénynyel szólja le őket, köztük Beksics Gusztávnét, aki pedig nem volt rosszabb regényíró, mint Beniczkyne Bajza Lenke, akit viszont nagyon is megdicsér, sőt körbehízeleg. Sztoikus nyugalma is csak egy jól-rosszul magára erőltetett szerep, ami az első pillanatban, amikor valóban próbára van téve, lefoszlik róla. A történet elején így nyilatkozik magáról barátjának, Szentgyörgyinek: „Sohasem szerettem túlságosan társaságba járni, mindig olyan családias, csendes hajlamaim voltak, amelyeket szegény atyám vidéki kúriájában sajátítottam el. Elegendőnek véltem egy-két ember ismeretségét, barátságát, amint a gyűrűk között is a legméltóbbnak a kézen a jegygyűrűt tartom.” Az elbeszélés végén pedig egy feltehetően őszinte pillanatában így vall Geraldine-nak: „Én voltam mindenféle, amint a legtöbb férfi változik a különböző nők mellett, akiket a véletlen elébe sodor.” Ám a felsorolt nőtípusok között említést sem tesz a szentéletű, férjüket szerető gondoskodással körülvevő feleségekről.

A regény pedig, amit feleségével írnak, a *Szép Magyarország regénye* Bolond Istókkal a főszerepben, nagyon is epigonizmusra vall, különösen a névválasztásban, ami pedig a történetet illeti, azt akár Krúdy is írhatná. Budapest történetét írja a költő: „A »Szép Magyarország regénye« voltaképpen az ő története volt. Az ő fiatalsága, az ő boldog korszaka. Csalódások és sikerek ideje.” *A Szép Magyarország regénye* – legalábbis az alapján, amit megtudunk róla – nagyon hasonlít Krúdy több írásához (*Vörös postakocsi*, *Hét bagoly*, *Őszi utazások a vörös postakocsin*). „(É)n azzal az elhatározással jöttem Pestre, hogy még egyszer végigéljem az életemet” – mondja Szomjas Gusztó a *Hét Bagoly* elején Fonyadinénak. Maga az eljárás is nagyon rávall Krúdyra: egy nehéz, megbolydult időszakban ír egy íróról, aki egy nyugodtabb, önelégült korban nosztalgiával ír egy másik, rég elmúlt, boldogabb korszakról. Ezzel az eljárással „felszabadítja” az elbeszélést a történeti időbeliség béklyóiból, és teljesen feloldja annak pontos kontúrjait. Mindezek ellenére az elbeszélésbe beleszórt pár részlet nem kelti fel az olvasóban a vágyat, hogy elolvassa Esztergomi Tivadar regényét, sőt inkább megerősíti abban a hitében, hogy Esztergomi legalább olyan tehetségtelen, mint az általa leszólt Beksicsné, és hogy igaza van Béninek, amikor „nagy svindlernek” nevezi. Valóban Esztergomi már nem számíthat másra, mint néhány dilettáns műértő jóindulatára, ha hírnevéből akar megélni.

Legelemibb szükséglete azonban felesége, Ilona gondoskodása, enélkül nem tudná magát, költőségének látszatát fenntartani.

Geraldine, mint már említettem, Dabásról látogat fel pesti rokonaihoz (az, hogy tulajdonképpen kinek is a rokona, végig bizonytalan marad a szövegben, az elején Ilona rokonának mondják, máshol pedig úgy beszél magáról, mint Tivadar unokatestvérééről), és ott azonnal magához ragadja az irányítást: „Ilona szelíden, lehajtott fejjel állott helyén, nem volt semmi véleménye a dologról, miután őt nem kérdezte senki. Geraldine megérkezése tizenötödik percében átvette a kormányzatot e csendes házbán.” Hogy milyen is Geraldine, azt az elbeszélő nagyon előzékenyen bemutatja az olvasónak, elég részletesen taglalva: „Geraldine olyan volt, mint egy hamis váltó, amelyről mindenki tudja, az is, aki bemutatja, az is, aki kifizeti, hogy hamis; de azt is tudja mindenki, hogy a lejárat napján hiba és késedelem nélkül beváltódik.

(...) Karcu és magas volt, mint azok a nők, akiknek már a nagyanyjuk is fűzőben aludt az elhízá ellen. Mintha valamely zengő muzsika, – vagy talán csak kivilágos-kivirradtig tartó jogászcsárdás, – lett volna elhelyezve csontszerkezetében.

(...) Arcában volt valamelyes szenvedélyesség, mint a piros ászében. (...) Mély szürke szemében mindig valamely kötekedési vágy volt felfedezhető, mint azokéban, akik tulajdonképpen mindenkit lenéznek, magukat tartják a világ központjának.”

Geraldine öt év óta jegyese Béninek, az aranyifjúnak, aki többször is feltűnik a történetben, és akivel rendszerint arról szövegetnek terveket, hogy hogyan tudnának pénzhez jutni. A pénzkereseti lehetőségek között soha nem merül fel a munka semmilyen formában, Geraldine a következő tervvel áll elő Béninek: „Ha az öreg, (Esztergomit) rá tudom venni, hogy álljon be majomnak, akit mutogatni én fogok, akkor bizonyosan társasághoz jutok előbb-utóbb. Kíváncsi vagyok, hogy mért ne használnám ki ennek az öregnek a hírnevét?” Béni ezt az ötletet elveti, és helyette a szélhámosság egy más fajtáját ajánlja a lánynak: „Nem volna kedved gyűjtőívet venni a kezébe, és gyűjteni a Szegény Gyermekek

részére? Utóvégre is elég csinos vagy és a nyelved is jól fel van vágva...” A főherceggel való találkozás után már Béni is máshogy vélekedik az öreg Esztergomiról: „Hiszen ez a vak nagybátyád egész használható embernek látszik? (...) Udvarképecss! – tette hozzá, három es-et is ragasztva a szó végére.” Hogy vajon ez a dicséret is a fejében jár-e Geraldine-nak, mikor az Esztergomival való beszélgetésük hirtelen fordulatot vesz az utolsó jelenetben, és felkínálkozik a férfinak, azt nem tudjuk, de a dabasi kisasszony elszántságát ismerve ez valószínűnek tartható.

Mi is történik ebben az utolsó jelenetben, amelyre már többször utaltunk? Egy holdvilágos éjjelen a költő és a leányzó (Geraldine javaslatára) fennmaradnak, és egy padon üldögélve beszélgetnek. A beszélgetés kezdetben a férfiakra és a nőkről szól, majd a férfi Geraldine kíváncsiságát kielégítendő elmeséli hajdani szerelmei történetét. A férfi mesélni kezd, és Geraldine egyre izgatottabban hallgatja, kezdetben még ciripelő tücsökhöz hasonlítja a férfi mesemondását, de később megrészegülve a szavaitól (ne feledjük: öt éve tart jegyessége) egyre szorosabban simul a férfihez, majd pedig megpróbálja bebizonyítani Esztergominak, hogy ő is van olyan ügyes szerető, mint a történetben szereplő Fatime: „Olyan hajlékony lábszára volt, hogy körülkígyózta a térdemet, ha véletlenül mellette ültem.

Ez nem valami nagy feladat, – suttogta Geraldine és a következő másodpercben lába már a költő térdén volt és vállá a vállához simul.” Ám mielőtt még egyéb területeken való jártasságát is bebizonyíthatná Geraldine, megjelenik Ilona.

Vajon ki csábított kit? Geraldine akarta megszerezni magának, a társadalmilag még nem teljesen hasznavehetetlen költőt, vagy ellenkezőleg, az próbálta kihasználni a lány kiéhezetségét, hirtelen feltámadó vágyait (ezeket maga a lány fedi fel egy elejtett megjegyzésében)? Mind a két lehetőség benne van a szövegben, amely ezzel a bevezetővel kezdődik: „Kedves kisasszony azt kérdezi tőlem, hogy mi igazság van abban a mende-mondában, hogy a költők szavaikkal hódítják meg a nőket? – Hát felelet helyett elbeszélék magának egy különös történetet, amelyet abban a régi házban hallottam, ahol mostanában lakom”, viszont így végződik: „Geraldine másnap valóban eltűnt a szigetről. A régi házban azonban még jó darabig emlegették, őt, mint valami átkozott démont, aki a jó Esztergomi Tivadart el akarta csábítani.” A legvalószínűbb, hogy kapóra jöttek egymásnak, hiszen mindketten szűzies, önmegtartóztató életre kényszerülnek, Geraldine jegyessége miatt, Esztergomi pedig felesége Ilona elvei szerint kénytelen élni, márpedig abba a szóbeli kedveségen és a gondoskodáson túl testiségnek már nem marad hely. Ez pontosan kiderül az elbeszélés elején, amikor Esztergomi megmutatja Geraldine-nak a hálószobáját, ahol egyedül alszik.

Ilona, kevés szavú, kedves, odaadó felesége a költőnek, aki már az elbeszélés elején úgy jelenik meg, mint egy különleges lény, a növények, az állatok mind-mind a kedvébe akarnak jární, a gyerekek felderülnek ha a közelükbe ér a „Madonna-haju, oltárkép-szemű, bibliai testtartású nő”. Ilona alakjában nagyon hangsúlyos az apáca-vonás. Ilyen jelzőkkel, határozókkal veszi körül alakját az elbeszélő: „mindig olyan volt, mintha magában imádkoznék”, „szelídséggel válaszolt”, „az áldott kéz”. Gyakran pedig egyenesen magához Szent Margithoz hasonlítja „az asszony lépett át a régi kolostori templom megmaradott küszöbén, egyszerű fehér ruhában, hátrasímított barna hajjal, mintha maga Szent Margit

tért volna vissza a múlt időkből.” Szent Margitról pedig köztudott, hogy szorgalmas volt, nem ijedt meg sem a kemény, sem az alantas munkától, türelmes és buzgó volt a betegápolásban, olyan túlzásba vitte az önmegtagadást és önsanyargatást, hogy az korai halálát is okozta, és kétszer is visszautasította a neki felajánlkozó kéréket, mondván ő már el van jegyezve az egyháznak. (Geraldine többször is gúnyosan Földöntúli Jóságának nevezi Ilonát.) Ilona végső győzelme leírásakor is kimeli az elbeszélő az apácákkal való hasonlóságát: „mint egy megelevenedett szentnő emléke, közelgett fehér ruhájában”. Jóllehet, a róla alkotott képet árnyalja az a nyilatkozat, amit Geraldine-nak tesz az utolsó jelenetben: „El kell utaznod (...) mert ezt én így akarom. Nekem semmi és senkim, mint ez a szerencsétlen öreg ember, akinek még a gondolataira is vigyázok. Nem engedem őt elvenni magamtól.” Ilona nem egyszerűen az ápolója vak férjének, hanem kicsit – ugyan jóindulatú – de zarnoka is.

Ilona tehát Szent Margit utóda, (elvakultságában is) és apácához hasonló alázattal viseli sorsát, gondolja férjét. Az ő alakja köré csoportosulnak a szűzies, tiszta apácákat mutató képek. Azonban, lefelől Bénivel, aki „abból az üregből (lép ki), ahol valamikor az engedetlen apácák börtöne volt”, megjelenik a másik oldal is. Geraldine, szerencsevadászhoz méltóan, a régi vörös barátok kincséről álmodozik, és meg is próbálja rávenni Bénit egy hosszúra nyúlt történettel, hogy próbálják ők maguk megkeresni a kincset valahol a Duna fenekén. Az öltözékére kényes aranyifjú természetesen nem fogadja kitérő lelkességgel az ötletet. Ahogy Geraldine-nal megjelentek a kincseket halmozó szerzetesek, úgy jelennek meg Esztergomival a kéjsóvár apácák. Mind a ketten arról álmodoznak, amiben a leginkább hiányt szenvednek, és ábrándjaik természetes sorsa, hogy a szigeti környezetben rég elporladt apácák, szerzetesek képében öltsenek testet. Esztergomi leírása a teliholdat megérző apácákról annyira eleven és kifejező, hogy nem meglepő, hogy Geraldine-ban felébred a kíváncsiság, hogy az általa addig roskatag öregembernek tartott Esztergomi talán egyebekről is tud mesélni: „A fák akkor még kicsinyek voltak és bámész szemmel látták a kolostor vasrácsos ablakai mögött a szerelmi vágytól vonagló lábakat és karokat, vasszőges védőszerszámokba bujtatott testrészeket és bőrostorral vert húsokat, amikor a holdváltozás a legfonnyadtabb apácaszíveket is tágitgatni kezdte...”

Az egész elbeszélésen végigvonul az apáca-, illetve szerzetesmotívumok ilyen kettőssége, ahol Ilona képviseli a tiszta életű, önfeláldozó, szent életű apácákat, míg a többiekéről, még a sorsában osztozó Esztergomiról is kiderül, hogy valójában a kolostori fogadalmakat semmibe nem vevő apácák és szerzetesek utódai ők.

Végezetül egy dologra hívnám fel az olvasó figyelmét: a szándék és a megvalósulás közti, szövegben nyomon követhető, összhang hiányára. Krúdy olyan elbeszélésbe fogott, ami hordozni képes egy külön jelentést, amely jelentésnek (akkoriban) egyedüli címzettje és értője egy igen szűk réteg: a csehszlovákiai magyarság volt. A szándék megvolt, de a kivitelezésnél nem volt sem kitartó, sem figyelmes, erről árulkodnak az önparódiaszerű, de komolyan gondolt hasonlatok. A végén pedig nem csak a képek vagy a stílus szintjén engedte szabadjára „önjáró” tollát, hanem a történet alakulása sem marad meg a szűzies szemérem szabta határokon belül. A költő és a leányzó egy különös hibrid darab műfajában, szerkezetében és történetében egyaránt.